

RESTAURAREA ȘI CONSERVAREA MONUMENTELOR ROMANE DE LA ULPIA TRAIANA

DORIN ALICU

Este în general cunoscută soarta epigrafelor, a monumentelor sculpturale ori a pieselor arheologice mici, descoperite aici de-a lungul vremii, a mai micilor sau mai marilor colecții încropite de amatori ori instituții diverse¹. Mai puțin cunoscută a rămas însă munca unor entuziaști care au încercat să pună în valoare monumentele de arhitectură dezvelite cu grijă de arheologi.

Cele mai vechi știri despre monumente conservate și deschise vizității se referă la cele două mozaicuri policrome, „Implorarea lui Priam” (fig. 1) și „Judecata lui Paris” (fig. 2), descoperite în anul 1823. Acestea erau încă vizitabile în anul 1832, an în care istoricul și arheologul sibiuan M. J. Ackner vizitează Sarmizegetusa cu gândul de a le vedea. În toamna aceluiași an revine în localitate, sapă la rîndul lui un mozaic policrom pe care îl reacoperă apoi cu pămînt, spre a-l feri de distrugere, și desenează cu atenție mozaicurile descoperite în 1823². La puțină vreme după vizita lui Ackner, în același an, cele două mozaicuri au fost distruse de un colonel austriac de husari care intenționase să le ridice și să le transporta la Viena. Remarcabil este faptul că aproape 10 ani mozaicurile au fost atît de bine conservate încît Ackner a putut să le studieze în cele mai bune condiții.

În urma unei călătorii pe aceleași meleaguri, după aproape două decenii, istoricul din Sibiu va deplînge distrugerea celor două mozaicuri și exploatarea sălbatică a ruinelor amfiteatrului, transformat ca multe alte monumente ulpiene într-o veritabilă carieră de piatră³.

Mult mai tîrziu, abia în anul 1888, Societatea de istorie și arheologie din Deva va cumpăra terenul pe care se află amfiteatrul cu intenția declarată de a opri distrugerea completă a monumentului⁴. Anul 1888 devine astfel primul moment al organizării și amenajării unei rezervații arheologice la Sarmizegetusa.

În patru campanii de săpături, între 1890 și 1893, arheologii deveni vor dezveli în bună parte monumentul pe care însă nu au posibilitatea să-l consolideze⁵. El va fi găsit de C. Daicoviciu năpădit de vegetație dar nedistrus.

Ilustrul cercetător va începe săpăturile la Ulpia Traiana în anul 1924 și va aborda printre alte edificii unul dintre cele mai interesante monumente din Dacia, monumentul care a intrat în literatura de specialitate sub numele de Palatul augustalilor⁶. Edificiul se afla pe un teren proprietate privată care a fost expropriat în favoarea departamentului Hunedoara în anul 1925⁷. Se creează astfel al doilea nucleu al rezervației arheologice. În anul 1928 se va angaja un paznic cu obligația de a supraveghea și conserva zidurile decopertate⁸. Primele lucrări de consolidare vor fi întreprinse aici încă din toamna anului 1928 prin grija Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania. Atunci se construiesc acoperișuri pentru camera de tezaur, absida cu pavaj mozaicat și poarta pavată dintre For și Palat. Em. Panaitescu va consemna evenimentul și, referindu-se la refacerea zidăriei, scrie: „Consolidarea a fost făcută de un meșter priceput (printr-o întîmplare norocoasă un italian) cu materialul original găsit pe loc, în așa fel încît înfățișarea zidului să nu sufere cu nimic dar porțiunile consolidate să fie totuși ușor de recunoscut”⁹.

Lucrări de consolidare de mai mare amploare se întreprind în anul 1937, sub supravegherea lui C. Daicoviciu, lucrări care au permis conservarea monumentului în forma și condiția în care poate fi văzut astăzi. Tot în același an se vor consolida ruinele amfiteatrului, dezvelit în întregime între anii 1934—1936¹⁰.

Prin cele două edificii impresionante, monumentale, dezvelite, conservate și supravegheate, Ulpia Traiana a devenit, începînd cu deceniul al patrulea, un centru de atracție pentru vizitatori înscris în toate ghidurile naționale și străine. După anul 1938, o lungă perioadă de timp nu se mai întreprind cercetări sistematice la Sarmizegetusa. Întreținerea ruinelor dezvelite lasă de dorit; vegetația năpădește încăperile și lărgeste fisurile apărute în ziduri. La acțiunea distructivă permanentă a naturii se adaugă uneori intervenția voită sau neintenționată a turiștilor și sătenilor. Sînt motive pentru care, în anul 1964, D.M.I.A. își îndreaptă atenția asupra ruinelor metropolei Daciei romane în intenția de a lua măsuri pentru stoparea degradărilor. Se elaborează acum un proiect de ansamblu, în valoare de 4 200 000 lei, de către arhitectul E. Chefneax, pentru restaurarea și conservarea amfiteatrului,

¹ IDR, III/2; D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *The figured monuments from Sarmizegetusa*, Oxford, 1979; piesele mărunte inedite sau publicate în numeroase studii și articole au fost adunate și vor fi publicate în primul volum monografic privind săpăturile arheologice de la Ulpia Traiana.

² I. Berciu, în „Studii și comunicări” (Apulum), IV, 1961, p. 157—171 cu toată bibliografia.

³ M. J. Ackner, în „MCC”, I, 1856, p. 93—96.

⁴ C. Daicoviciu, în „Dacia”, I, 1924, p. 230 (P. Kiraly în Dacia Provincia Augusti, II, 1894, p. 122 datează evenimentul în 1890, iar G. Szinte în „HTRTE”, VIII, 1897, p. 35 în anul 1891).

⁵ G. Szinte, *loc. cit.*, p. 35—37.

⁶ C. Daicoviciu, *loc. cit.*, p. 242 sqq.; idem, în „Dacia”, III—IV, 1927—1932, p. 518 sqq.

⁷ Idem, *loc. cit.*, p. 516.

⁸ Ibidem.

⁹ Em. Panaitescu, în „ACMIT”, I, 1929, p. XI.

¹⁰ C. Daicoviciu, în „ACMIT”, IV, 1932—1938, p. 393.

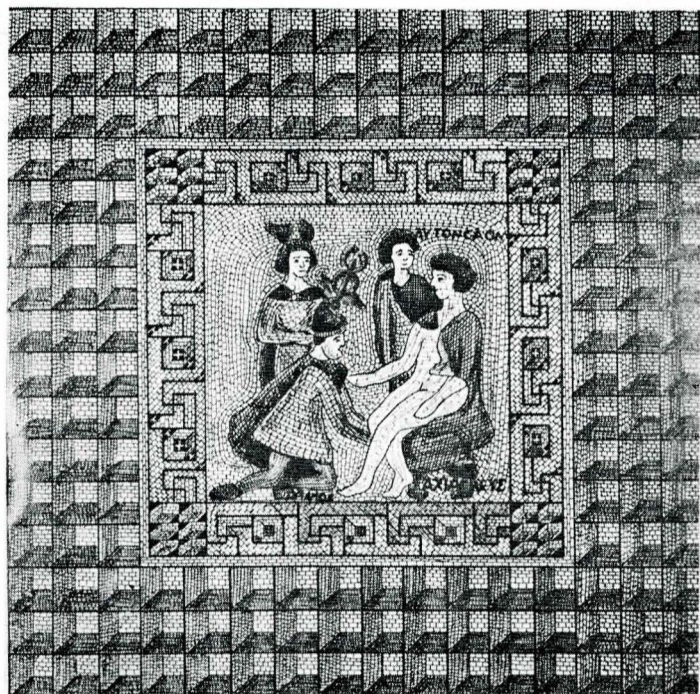

Fig. 1. Mozaic roman „Implorarea lui Priam“

Fig. 2. Mozaic roman „Judecata lui Paris“

a Palatului augustalilor și a mausoleului Aureliilor, ultimul monument săpat și acoperit apoi cu pământ de C. Daicoviciu și O. Floca în anul 1937¹¹.

Lucrările încep în vara anului 1965 în zona amfiteatrului, zonă în care sînt cuprinse trei edificii: amfiteatrul propriu-zis, templul zeiței Nemesis (identificat în secolul trecut) și două încăperi ale unei clădiri care s-a dovedit a fi *schola gladiatorum* după degajarea ei integrală în 1975.

Primele două edificii au fost considerate de restauratori complet cercetate și au acționat în consecință, preocupați fiind numai de consolidarea tuturor zidurilor aflate la suprafață, pe care artificial le supraînnălță pe alocuri. Lipsiți de o supraveghere de specialitate, ei obturează unele intrări la amfiteatru, nu sesizează fazele de construcție, nu continuă cercetarea pentru stabilirea cel puțin a planului complet al celor două monumente. Publicate sumar după o cercetare parțială, restaurate și conservate fără o investigare completă și supraveghere arheologică, amfiteatrul și mai ales templul zeiței Nemesis (fig. 3—4) se prezintă astăzi ca o aglomerare de ziduri, poate interesantă pentru turiști, dar cu multe semne de întrebare pentru specialiști¹².

Fig. 3. Templul zeiței Nemesis înainte de restaurare

Fig. 4. Templul zeiței Nemesis după restaurare

Răspunsul la unele întrebări care ne preocupă, ca de exemplu: rolul turnului (?) de la poarta de vest a amfiteatrului, al zidurilor radiale perpendiculare pe amfiteatru, cronologia edificiilor, destinația unor încăperi, stratigrafia interioară și exterioară, fazele de construcție, destinația unor clădiri anterioare, planul lor, relația cronologică, stratigrafică și funcțională între clădirile din vecinătate etc. s-ar putea obține numai prin reluarea săpăturilor arheologice în cadrul unui program mai larg de punere în valoare a zonei amfiteatrului cu toate clădirile adiacente cercetate, în curs de cercetare sau numai identificate. Insula dezvoltată în antichitate în jurul amfiteatrului cuprindea mai multe complexe de clădiri, în parte cercetate, cu caracter public, de cult sau privat, străzi și alte amenajări urbane. Era un cartier în care pulsa viața cotidiană tumultuoasă a orașului; zilnic se perindau sute de oameni de toate categoriile sociale la terme, la templu, la spectacole; un cartier în care se desfășura, fără îndoială, o intensă activitate comercială. Prin dezvelirea sa integrală se vor obține informații multiple privind viața de zi cu zi a cetățeanului, comerțul, meșteșugurile, arta, arhitectura și istoria Coloniei și, în același timp, prin restaurarea și conservarea clădirilor dezvelite se vor pune la dispoziția vizitatorului un grup de monumente de mare diversitate, o imagine complexă a ceea ce însemna orașul roman.

Lucrările de restaurare la Palatul augustalilor încep în toamna anului 1973 în baza unui proiect minuțios elaborat care, pe lângă reconstituiri și consolidări, prevedea cercetarea integrală a monumentului, relevarea pieselor arhitectonice, ridicări topografice, planuri și detalii de situație, amenajări de teren, accese etc.¹³ Cu supravegherea lucrărilor de cercetare arheologică este însărcinat dr. doc. O. Floca, iar cu cele de

¹¹ D. Alicu, în „ActaMN“, XIII, 1976, p. 146.

¹² Idem, loc. cit., p. 146—148; idem în „ActaMN“, XV, 1978, p. 173—177.

¹³ D. Alicu în „ActaMN“, XIII, 1976, p. 148—150.

restaurare-conservare D. Alicu. Conducerea efectivă a lucrărilor de restaurare o avea însă un tehnician care dispune, înainte de executarea releveelor, comasarea blocurilor de construcție din curtea mică a Palatului în două șiruri paralele cu aspect de ziduri ciclopice. S-a pierdut astfel pentru totdeauna posibilitatea de a se stabili cu certitudine locul de unde s-au prăbușit blocurile, succesiunea arcurilor, a pilaștrilor, apartenența elementelor de antablament la una sau alta din structurile portante care mărginesc curtea.

În vederea reconstituirii aripei de sud a Palatului se execută aici decopertări, curățiri și îndepărtări ale stratului vegetal de pe ziduri dar înrăutățirea vremii duce, după scurt timp, la închiderea șantierului. O bună parte din ziduri rămân expuse intemperiilor fără nici un strat protector în ideea că, reluate în primăvară, lucrările de restaurare vor salva de la deteriorare zidăria asupra căreia s-a intervenit. Din păcate, însă, restaurările la Palatul augustalilor sînt amîinate pentru un timp, și astfel, un monument unic în Impe-

Fig. 5. Sanctuarul zeilor medicinei după restaurare

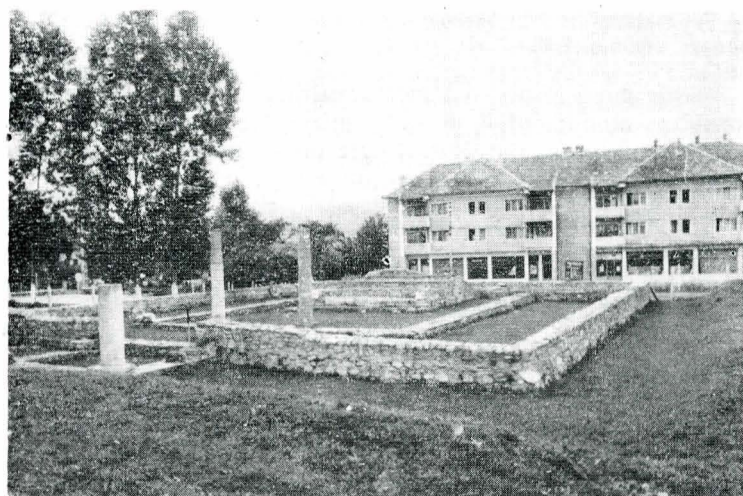

Fig. 6. Templul zeului Liber Pater după restaurare

riul roman, rămîne cercetat și conservat doar parțial pentru o lungă perioadă de timp.

Conștient de această stare de lucruri, prof. H. Daicoviciu, conducătorul șantierului arheologic de la Sarmizegetusa, va depune toate eforturile, începînd din anul 1973, pentru conservarea și restaurarea monumentelor pe care le dezvelește alături de colectivul său. Astfel, deja în vara anului 1974 se execută primele consolidări la două monumente aflate în curs de cercetare: sanctuarul zeilor medicinei (fig. 5) și templul zeului Liber Pater (fig. 6), aflate la est de amfiteatru¹⁴. În anii următori sînt cercetate și imediat restaurate *schola gladiatorum*, templul mare, templul zeului Silvanus, o parte din clădirile 002—004, clădirile EM 21 și EM 24 (fig. 7—8).

¹⁴ Idem, *loc. cit.*, p. 150—151.

Fiecare monument în parte a ridicat probleme deosebite de restaurare, pe care am încercat să le rezolvăm în așa fel încît să nu fie alterat aspectul original al edificiului, să fie respectate dezideratele cuprinse în Carta internațională asupra conservării și restaurării monumentelor¹⁵. Dacă în 1976 discutăm principiile de restaurare a monumentelor și posibilitățile practice de aplicare a lor la Sarmizegetusa¹⁶, principii care au fost de altfel respectate în anii care au urmat, în acest moment se pune problema integrării monumentelor dezvelite în complexele din care fac parte sau din care au făcut parte în antichitate.

Pentru moment, teritoriul orașului antic (în acest caz înțelegem prin teritoriu suprafața locuită a Coloniei și nu cea administrată de oraș) poate fi împărțit în două sectoare mari, foarte clar diferențiate: zona *intra muros*, care cuprinde monumentele dezvelite în suprafața înconjurată de ziduri a orașului și zona *extra muros*, care presupune clădirile aflate în exteriorul incintei fortificate a orașului¹⁷. La rîndul lor, fiecare din cele două mari zone pot fi împărțite pe complexe cu caracter specific.

Astfel, în interiorul zidurilor se cunosc pînă acum două complexe. Primul este inclus într-o insulă centrală și se compune din clădiri cu caracter public și de cult: forul cu clădirile adiacente și Palatul augustalilor. Punerea în valoare a acestui complex presupune dezvelirea curții mari a Palatului, a colțului de nord-est și a dependințelor de pe latura lui de vest, săparea forului și a edificiilor de pe laturile de est, sud și vest, degajarea străzilor care delimitează insula, restaurarea și conservarea tuturor acestor clădiri. Deocamdată nu se întreprind și nu sînt prevăzute lucrări în acest sens.

Al doilea complex intramuran se află în colțul de nord-est al incintei și se compune din *horeum* și *Domus procuratoris*, clădiri în curs de cercetare, cu mai multe faze de construcție. În paralel cu cercetarea, se fac aici consolidări de ziduri și prezervări de instalații.

Zona extramurană cuprinde mai multe complexe mari, fiecare cu specificul său. La nord de zidul orașului se află trei complexe: zona amfiteatru (1) — vezi mai sus —, incinta sacră (2), un aliniament de construcții paralel cu latura de nord a orașului (3) iar la est de oraș a fost identificat cartierul meșteșugăresc (4), puțin cercetat, în care au fost săpate cîteva cuptoare de ceramică și material de construcție și identificat un șir dublu de clădiri paralel cu latura de est a metropolei. În acest din urmă sector (4) nu sînt prevăzute cercetări în următorii ani.

Incinta sacră se află la est de amfiteatru, ocupă o suprafață de circa 2 ha și este înconjurată de un zid. Se deosebește substanțial de celelalte complexe prin spațiile largi care există între monumente și prin faptul că toate monumentele dezvelite pînă acum: sanctuarul zeilor medicinei, templul zeului Liber Pater, basilica (EM 24) și clădirile EM 16, 17 au caracter de cult. Prin măsurători magnetometrice și cu radiații gamma au mai fost identificate cu siguranță alte patru clădiri. Punerea în valoare a acestui complex presupune cercetarea integrală și conservarea edificiilor EM 16, 17, decopertarea zidului de incintă și conservarea sa, dezvelirea clădirilor identificate prin metode fizico-nucleare și restaurarea lor, stabilirea drumurilor de legătură dintre temple și reutilizarea lor, amenajarea spațiului în vederea vizitării. Aflată în apropierea muzeului și a altor dotări socio-culturale din comună, incinta sacră primește cel mai puternic flux de vizitatori, de aceea punerea ei în valoare atît din rațiuni științifice (cercetarea sa poate oferi informații de ordin istoric, economic, de istoria artei, arhitecturii și credințelor antice) cît și cultural-educative se impune. Cercetarea și conservarea se află în curs.

Spațiul dintre incinta sacră și zidul de nord al orașului este ocupat de alt complex (3). Densitatea de locuire este aici mult mai mare decît în incinta sacră, clădirile au destinații diverse (temple, ateliere etc.) și se bucură de o monumentalitate

¹⁵ Vezi Gr. Ionescu în „Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare“, 2, 1967, p. 9—12.

¹⁶ D. Alicu, *loc. cit.*, p. 142—146.

¹⁷ Pentru planul orașului antic vezi H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984.

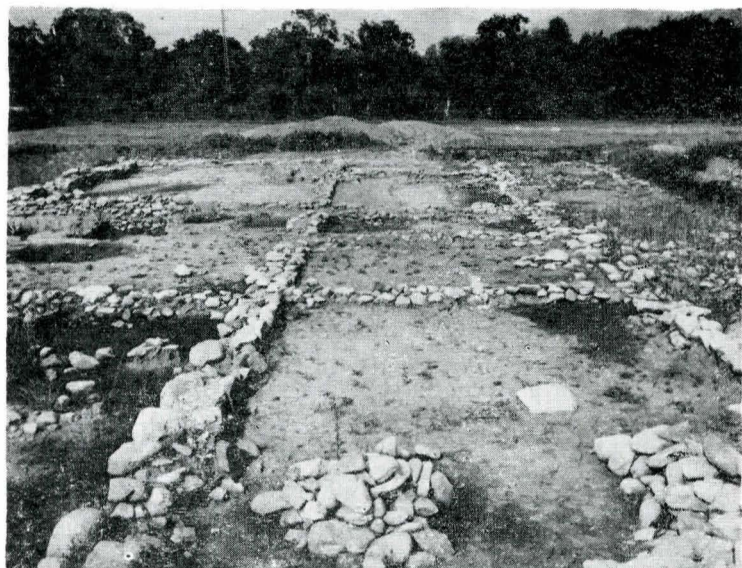

Fig. 7. Clădirea EM 21 (atelierul de sticlărie) înainte de restaurare

tate deosebită. Dintre cele cinci clădiri dezvelite deja, trei sînt restaurate (EM 18, 19, 21) iar celelalte două (EM 20, 22) sînt în curs de restaurare și conservare.

Între complexul 3 și complexul 1 (zona amfiteatru) exista în antichitate o legătură directă care poate fi refăcută acum prin săparea și conservarea termelor de la sud de amfiteatru, aflate pe același aliniament cu clădirile dezvelite în complexul 3 și, bineînțeles, cu edificiile necercetate încă dintre terme (EM 25) și atelierul de sticlărie (EM 21). Nu sînt prevăzute pentru moment cercetări în acest sens.

Cartierele de locuințe identificate la nord și nord-vest de oraș precum și necropolele de est și vest sînt încă puțin cercetate. Ele pot forma la rîndul lor complexe cu caracter specific.

În concluzie, în următorii ani colectivele de cercetare de la Ulpia Traiana vor avea în vedere cu prioritate punerea în valoare științifică și turistică a incintei sacre și a insulei care cuprinde *horeum*-ul și *Domus procuratoris*, cu grija permanentă de a conserva și restaura monumentele scoase la lumină.

Toate aceste lucrări vor fi însă zadarnice dacă nu se vor asigura valorificarea științifică a rezultatelor cercetării, paza și întreținerea permanentă a monumentelor, prezentarea lor.

Primul deziderat, valorificarea științifică a descoperirilor, s-a concretizat pînă acum prin publicarea cercetărilor în peste 200 de studii, articole, referate și cărți și pregătirea pentru tipar a primului volum monografic privind săpăturile arheologice din capitala Daciei romane. În ceea ce privește celelalte aspecte, paza, întreținerea și prezentarea monumentelor se impun cu necesitate măsuri ca: îngrădirea monumentelor cercetate sau în curs de cercetare, suplimentarea numărului de supraveghetori (astăzi există un singur paznic-supraveghetor pentru muzeu și rezervația arheologică), amenajarea aleilor de vizitare și respectarea lor atît de localnici cît și de turiști, confecționarea de panouri explicative cu un design modern, plăcut și texte cu un conținut informativ bogat, amenajarea de locuri de odihnă și repaus în puncte neutre din punct de vedere arheologic dar din care să se deschidă o largă perspectivă spre monumente, plantări de arbuști ornamentali care să pună în valoare și nu să ascundă monumentele, asigurarea unor multiple posibilități de informare a vizitatorului prin pliante, planuri, cărți, vederi etc.

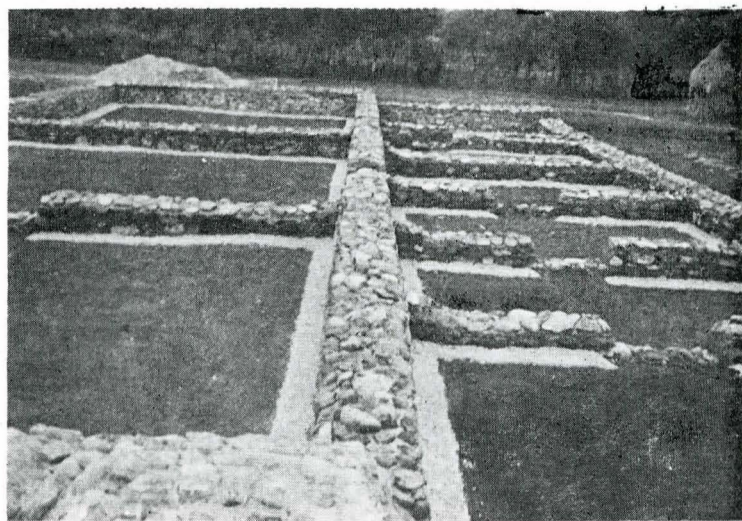

Fig. 8. Clădirea EM 21 (atelierul de sticlărie) după restaurarea din toamna anului 1986.

Abia după rezolvarea acestor minime cerințe se vor putea considera monumentele de la Sarmizegetusa romană elemente esențiale ale unui parc arheologic într-o imensă rezervație a cărei cercetare integrală poate dura încă zeci de ani.